

PERPETUA SARAGUETA ANDEREAREN EUSKAL IPUIAK

Jose M. Satrustegi

Euskal idazleen zerrendan ez da emakume askorik agertzen. Benetan poztu nintzen duela dozena bat urte Perpetua Saragueta mezkiriztarraren izkribuak ezagutzean; baina haundiagoa izan zen ene bozkarioa, ez zela azken orduko luma ikastea. Hogeita pare bat urte zituenean hasi zen bere herriko berriak euskaraz zabaltzen, eta 1928tik aurrera hor dira bere albisteak Iruñeko *La Voz de Navarra*-n, Donostiako *Argia*-n eta Baionako *Eskualduna* agerkarian.

Igande arratsaldeetan lagunen festagi-roko ordu goxoei uko eginez betetzen zuen eginkizun hau zaletasun pozgarriago bati nolabait erantzun nahian. Bere aipamenetan inor ez mintzea izan ohi zen kezka bakarra. Horretaz landa atsegina besterik ez zion ekartzen lumak. Espainiako gerrateak moztu zuen lehen saio haien hegakada itxaropentsua.

Une horretako bere joera ez zen izena agertzera emateko fantesia. Euskaldunon aspaldiko jokabideari jarraituz izenordearekin bialtzen zituen egunkarietara aldi-an-aldiko albisteak. Bere eskuz mamitutako lanetan zuen atsegin bakarra. Hori dela-eta, hiru ez-izen behintzat erabili zituen: «Txorrondo», Mezkirizko bere auzoaren izen maitea; «Aritz», euskadunon zuhaitz nagusiarena, eta «Mendigibel» sorterriko toki-izena.

Horrela, hain maite zituen, etxea, mendia eta zuhaitzak ager-
tzen dira bere biziko bidelagun izkutuenetan.

Urte askoren buruan eta sei alaba Orhiko txoria bezain
alaiak hazi ondoren, bere gazte denborako griña eta gurariak
zuzpertz ziren izpirituaeren txokorik sakonenean eta, 1977an,
biziko pasartez mamitutako oroimenak idatzi zituen bilduma
lodi jakingarrian. Lan hau zen, hain zuzen, nik lehenik eza-
gutu nuena. Geroztik, beste gauza asko idatzi du nere eska-
riz eta bat edo beste argitaratzen ahalegindu naiz. Hauek di-
ra azken aldikoak:

«Nere Oroimenak». Biziko pasarteak. FLV. 31 zenb. 1979,
171-175 or.

«Trinidad Urtasun bertsolaria (1894-1978)» Senarraren
aipamena. FLV. 32.zenb. 1979, 333-338 or.

«Mezkiritz (Erroibar)» Etniker taldeko lehen saioa. *Cua-
dernos de Etnología y Etnografía de Navarra*, 31.zenb.
1979, 5-36 or.

«Mezkirizko etxe-barnea». Etniker taldeko bigarren saioa.
Anuario de Eusko-Folklore, t. 31, 1982/83, 31-48 or.

«Mezkirizko langintza», Etniker taldeko hirugarren eta az-
ken saioa. *Anuario de Eusko-Folklore* agerkarira bi-
dalia du.

Beste gai batzutat ere idatzi du eta, Jainkoa lagun, den-
borarekin argitaratzen joango gara. Gaurkoan hiru ipui ekar-
tzen ditugu itez-hitz berak idatzitako eran. Iruñerriko euska-
rarekin lotura haundia sumatzen zaio Erroibarko mintzairari.
Izan ere, euskalki berekoak dira. Azentua eta ebakera azter
nahi badira, Perpetuari jasotako magnetofoi zintak ere
baditugu.

Bizia. Perpetua Saragueta Erroibarko Mezkiritz herrian
jaio zen, 1905eko abuztuaren hiruan. Aitaren ogibidea ikaz-
kintza zen eta txondor egiten ari zen batez istripu larria iza-
nik, ez zen inoiz ongi jarri. Unai hasi zen gero; abeltzai alegia.

1931ko uztailean 22an ezkondu zen Iruritako Trinidad Urtasun bertsolariarekin. Baztandar honen lanbidea ogia egin eta etxez-etxe saltzea zen, eta laster hartu zuen emazteak ere senarraren lana. Emakume erne eta kemantsua, autoa gidatzen ikasi zuen herriz-herrri ibiltzeko. Nefarroan bigarren karneta emakume mailan.

Urtasun bertsolariaren bertso gutxi gelditu da. Perpetuak berak badu bat baino gehiago apropos errerik. Senarraren bertsoetako satira eta salaketa zorrotzegiak zitzaizkion askotan «neska batzuren izen ona bezten zuelako». Alabak zituen amak gogoan eta ez zuen entzun nahi beste inorentzat halakorik zabaltzea. A. Zavalak «Auspoa» bildumako 97.alean Urtasunen zenbait saio jasotzen ditu, *Bidasoa aldeko bost bertsolari* izenburua daraman liburuan.

Urtasun-Saragueta sendia erasotua izan zen Espainiako guerra denboran. Guardazibilek hautsi arte eman zioten behin bertsolariari eta geroztik erdi gaisorik iragan behar izan zuen bizia. Mezkirizko apaizari esker barkatu omen zioten beste behin etxez-etxe gerra egin ohi zuten gau-ehiztariek.

Iruritako Beltranean jaio zen Trinidad, 1894eko apirilaren 24an, eta 1978ko uztailean 29an itzali zen Mezkitzen.

Euskara aldetik, gerra aurreko garbitzale kutsua dario P. Saraguetaren idazkerari. Baina hainbeste denboran idatzi gabe egon zelako-edo, bere sorterriko mintzaira nabarmentzen da, eta berrizalekeria zenbait puntu soiletan ezik ez da nabari. Erroibarko euskararen lekuko fidagarria dugula esan dezakegu beraz.

1944. urtetik Iruñean bizi da «Txorrondora» udapartean ihes egiteko zai. Bidezkoa deritzat EGAN-en Euskal Herriko emakume honen lanak agertzea, beste batzuren eredu eta bultzagarri.

J. M. S.

I. Mendian utzitako anai-arrebak

Kontu zar batzuk paratuko ditut, ni aurre nitzelaik entzunik neure amatxiri.

Gizon bat andrerik gabe gelditu zelaik bazitue bi aur aita-txo deitzen ziotenak, bat nexka eta bertzea mutikoa zire, biak aurrak oraño; Juantxo mutikoa zortzi uterkoa eta Mayi amarretakoa. Ama ilez geroz negar anitz bazute egina eta beren aita-ere bakarretan. Ikusi zio Luisak eta ezin erran bera ere alargune zela eta bazuela neska bat Mayin adinekoa. Deitu zue Mayi eta egin zue al guzia neska aren aixkidentza erdies-teko, batean erranez ama batek bezala maite zuela eta bere alaba Koxepak etzuela aitarik aspaldian il zelakoz; eta ainbertze gauza erran zeko Luisak Mayii, ezkenean arront bildua zue andreak aurre.

Nexkak erraten zio aitari andreak errana eta aixkidentu zire Mayin ama Kosepain aitaikin eta denbora anitz gabe ezkondu zire biek.

Lemexiko egunek eta aste zenbait ere aski ongi bizi zire bortzak baño etzúe anitz ireun ongitasun arek. Asi ze andrea erraten sobera zirela irezten zuenaindeko eta gutire-gutire, erran zio:

—«Zure seme alabak obe izein de mendire erematen baditugu eta an utzi; aterako dute bizia. Abilegokoak dire nere alaba baño».

Aite gizajoa bere umen alde ateratzen ze, baño egunoro kantu berekin, gizona asi ze berazten andrearen gana; eta azkenean erran ziote bere umei biramonean goizik ilitzerri eta juan bear zutela urrun.

Aurrek etzute uste beren aitek utziko zituela mendian eta trankil zeude. Baña guatzera ereman zuztelarik entzun zute nola andreak erran zion gizonari:

—«Eremanzkizu al bezain urrun eta mendi aundi ilunean utzi eta zu gibelera etorri an utzi ondoan biok».

Juantxok entzun zitue andreak erranikeko gauza guziak eta sukaldean sartu eta artu zue gasna, ogie eta zukrea, eta trankil juan ze guatzera.

Biramon goizean yaikiazi zitue andre gaisto arek eta barua autsi, gosari pixka bat paratu zakuto batean eta atera zire mendira. Mayik atzekie deus ere solas aietaz eta bere aitarekin ba zaie altzinean. Juantxo bazaie mantxoago zukrea lurrean botatzen eta gasna ere bai, baño puska tikiak eta an emenka botaz. Ya denbora anitz egin zuelaik mendian ibiltzen eta ikusi zuelaik nekatuak zirela, utzi zitue al zuen bezala eta itzuli ze etxera.

Aurrek yarri zire xoko batean eta loak artu zitue eta argitu zuelaik ilitzerri eta asi zire beren aitari deitzen; baño aita urrunxko ze aurren oiua aitzeke. Beren ustean itzuli nai zutelakoz, artu zute bide bat eta asi zire gibelera. Juantxok biletu naiean etxerako bidea lurre miretuz juan ze, biletuz gazta eta zukrea; baño arratoiek yana zute gazta eta zukrea.

Inguraldi aundiek egin ondoan aurkitu zute arri biribil bat, Juantxok eskutan erabilia mendirakoan. Pozkario izen ze bi aurrendako.

Inguraldiz nekatzen eta ezin iakinez non ziren, quartu zire belai batean iru bei bazkatzen bazirela eta, geiagoena, mendirakoan ikusi zituztela. Berriz inder puxka bat artu zute aurren gorputzek eta egin zute bertze ibilaldi ederra eta berriz nekatuak yarri zire. Beldurtu zire oroitu zirelaik laister ilunduko zela. Orduen berriz txutitu eta asi zire beren bidean.

Gosetzen asi zirelaik oroitu zire bazuela ordu multsu bat yan gabe zeudela, eta asi zire otoitz egiten beren amari:

—«Ama maitea, nun zaude? Etzara gutaz oroitzen?, zure umeak gara goseak eta galduak mendi ontan. Oroi zaite gutaz eta ereman zaguzu aitatxorengana».

Bitartean iluntzen aize zimpi-zampa, eta argia zaien bezala bertze argi tiki batzuk ikusten zire urrun. Asi zire ibil-

tzen argi aien aldera, baño ugalde batekin topo egin zute, eta, ezin biletuz zubi bat, ugalde bazterretik jua zire bidalde gaitzan. Azkenean zubi aundi bat aurkitu zute eta beretik jua zire bertze aldera. Argiak pusken ere urbilago aurkitzen zire eta fite ikusi zute beren etxea eta asi zire eginalak (egiten) aitu zezan beren aitatzok.

Aitak aitu zitue asots aiek eta berengana bildu ze, bere umengana. Artu zitue besarkada aundi banetan eta gizona alaitasun aundienean sartua gelditu ze eta bi aurrekin jua ze, bere bi umetxo maite aiekin, andrearengana eta erran zio nola berotu bear aundiarekin ziren.

Su aundi bat egin zue, ongi berotu eta afaldu zuten, eta beren aitak erran zio andreari:

«Nik eginen dut alduden lan guzia baño ez dut egundeño neure umeik berriz mendian utziko. Ongi urrikitu zaide eta ongi alaitu naiz ikusi ditudelaik».

Andrea ugezamain begi ilunekin gelditu zen, gaizki atera zitzaio bere gogoan zeuken koropilloa.

II. Mendiko sorginaren etxea

Pello eta Maite anai-arrebak aski ibiltzen zire mendietan, ezagutu naiean sorgin zenbait kontuetan aitzen zuena bezalako, eta bide anitz kurrituak bazuzte, baño ez zuten deus arrigarrik ikusi. Azkenean egun batez bazemate ibilik denboran anitz eta arratsaldean ikusi zute urrunera etxe zoragarria dirdire aundia zuena. Urbilduz bezala iduri zue ederragokoa, eta azkenean iduri zue goxo eta txokolatez egina zela. Urrine ere gauze oiena zegola eta gutire-gutire arrimatuz jua zire. Urbildu zirelaik aski, beldur aundieikin io zute atarien eta edeki ziote andre sorgin batek eta erran ziote:

—«Zatozte zatozte nerekin izeinentzate arront ongi», eta eman ziote ongi afaltzera.

Pelloi sartu zio kaiola batean erranez ongi yan bear zuela eta gizentzen baze yan bear zuela berak; aspaldien naietan zegola. Goizoro juaten ze bera ikustera nola zen, ia gizen zen edo ez. Baña Pellok bere beatza erakutsi bearrean erakusten zio ezur garbi bat bere arrebak emana ortako. Andre sorgina goizoro juaten ze eta erraten zio:

—«Pello tiki erakutsi beatza neri».

Eta Pellok ezur garbia bere arrebak emana erakusten zio. Baño sorgin onek gero eta gutiago ikusten zue; ezurra ukitzen zue eta «ezurra beti ezur» erranez gelditzen ze denekin asarre.

Gisa ontan juan zire zenbait egun eta bere aita eta ama etziren agertzen niondik ere. Aurrak etxera yoateko (eguna) etorriko zela uste zute, baño etzue egun ura argitzen. Azkeanean andre sorginak erran zio:

—«Zazi mendira abar eske labea berotu bear dut zure anaia erretzeko; nekatua nago ainbertze ematen iatera eta ez da deus gizentzen».

Gaixo Maite! Negar anitz in zue baño mendiko bidian sorginak ikusi gabe. Egun artan egin zitue iru juan etorri, baño oraño guti ze labe aundi ure beretzeko, eta biramonean bertze ainbertze egin zue eta irugarren egunean ere. Iru egunetan Maite mendian aitu ze pisu aundiak artuz eta utziz denbora galtzen, negurtzen bere indarrak beartzen zen tenoreko.

Laugarren egunean sorgin arek labea biztu zue eta suak artu zue dena. Denbora ortan Maitek edeki zio kaiola Pelloi eta erran zio:

—«Nik deitzen badizut atera zaite ordik eta zatoz ni nagon tokira», eta juan ze sorgina zegon tokira labe ondora.

Gero eta su aundiagokoa zego eta sorginak labe atarie edekizue eta labarnera beide zegolaik artu zangoetaik eta indar aldi aundi batean sartu zue buruz barna eta ertxi zue labea bere inder guzieikin. Ola altzindu ze Maite sorginari.

Bein ilik sorgine eta auts biurtuik, etxe guzie ikusi zute barnean zen guziarekin eta zerbait artu eta juan zire beren etxera. An aurkitu zire beren gurasoekin arront naigabetuak etzekietelakoz non ziren.

Aurrek bazekite orai non zen berak egon ziren etxea eta biramonean juan zire lauak mando banaikin eta ongi gauza onez beteak itzuli zire etxera.

Kontu au anitz aldiz entzun dugu euskeraz eta orai erdaraz entzuten da anitz aldiz. Eta au bezala entzunak ditut berzte batzuk euskñeraz aurrean eta aunditu ondoan erdaraz. Ez dakit Mezkirizkoek itzuliak diren euskerara edo euskeratik itzuliak diren erdarara. Nik lenago entzunak ditut euskeraz. Eldu den au ere berdin da.

III. Lore Xuri

Errege batek omen zue alaba bat bakarra eta Lore Xuri deitzen omen zen. Aur bat izen al zen pollitena omen ze. Bai eta ere ona gisa guzietara. Baña gaixoa! amarik gabe gelditu ze. Denbora berean, andre bat alargundu ze eta gelditu ze bi alaba itsusi eta gaistoekin. Andre alargun onek egin zue al zuen guzie errege alargunaikin ezkontzeagatik. Erraten zute anitz kosta zitzaiola lemexiko aldian solas egitea alako jaun aundiaikin. Bana ez dakit nola erdietsi zue eta orduen berean gogoratu zitzaio erregeine izen bear zuela denen gañetik eta bere bi alabak ere errege bana bear zutela, eta gogoratu zitzaion gauzak egin zitue.

Denborakin, erregearekin ezkondu ze eta egin zue al guzia edertasuna erdiesteko eta erregea xoratu zue bere zoragarriko edertasunaikin eta mingain trebeakin. Laister quartu ze Lore Xuri bere aita ekentzen ziola eta gañera lurpera sartzen ziola berari, eta ama alaben artian erront bizi iluna erdietsi zuela aita ezkontzean.

Baña Lore Xuri audituz bezala bazaie edertuz eta ongituz. Gauza ebek lurrera botatzen zizkiote bere gogoan zituen osmo guziak. Zenbat aldiz egunean artzen ote zuen ispildua bere eskura, galdetzeko ia ba zuen bere inguruan bera baño ederragoik.

Andretan etze nior ere, baño Lore Xuri denbora guti barnean izein ze eta egin bear zue alguzia etzeien edertu eta lanik zikinenak eginezten zio (zizkio) gaixoari. Eta lilsta edo lenteja (erdaraz) autsera botatzen zio berexteko lana izen zezan begiek gorri eta tikitu zeizten; eta olako gauza franko. Gazteri iluna izen zue; aitaren maitetasuna aski itzalia eta ugezamak makurkerie al guziek naigabez batea idukitzen zute.

Bein batez beren ondoko bertze errialde batean erregearen semeak bildu nai izen zitue errialde al guzietaik errege guzien alabak eta Lore Xuria errege alaba ze; baño ez ugezamaren alabak. Alare bere alabak ongi jantziak juan zire.

Berak etzue gise ortako arropaik eta bere gelan nigerrez zegolaik oroitu ze bere ama zenaz. Juan ze ama zegon il-arri-
ra eta eskatu zio oñetako eta jantzi ederrak gau artako eta ederdi beztitue juan ze errege semearen tokire. Dantzatu ze beraikin eta akitu zelaik atera ze, baño zapela quelditu ziztaio eskaletan. Laister egin zue bere etxera eta niorek etzue ezagutu nor zen. Orduen Errege semiak iorri ziote etxeko mutilak zapeta arekin eta bilatu artio etzute bakerik eman eta yakin zutelaik ugezamak eta bere bi alabek negar anitz egin omen zute. Lore Xuri egin ze denen erregina eta beti onegia izen omen ze denekin, utzi gabe alde batera ugezama eta bere bi alabak.

Perpetua Saragueta